

Kádár Ferenc

Az újhelyi eklézsia történetének krónikásai

Egy gyülekezet jelenének és jövőjének gazdagsága attól is függ, hogyan őrzi meg múltjának emlékeit. Az Ige szolgálata nemcsak igehirdetést, katechézist vagy lelkigondozást jelent, hanem értékmentést és értékörzést is. Az egyetlen célú és sokoldalú lelkipásztorról 1940-ben kiadott és sok részben ma is érvényes kötet így vall a lelkésről, mint egyháztörténészről: „...kötelessége az egyházi törvények szerint is megismerni az egyház múltját és megőrizni a régi idők emlékjeleit és bizonyosságait” (Görömbey Péter: *A lelkész, mint egyháztörténész*, in: Vasady Béla (szerk.): *A lelkész mint... (vagy mintalelkész)*, Debrecen, 1940, 22.o.) Ez igaz a helytörténeti, illetve gyülekezet-történeti munkálkodásra is.

A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség gazdagsága nemcsak múltja értékeiben kereshető, hanem abban is, hogy lelkészei közül ketten magas szintű gyülekezet-történetírói munkát végeztek. Előadásom egyben gyülekezetünk tisztelgése e két lelkipásztor emléke előtt, Fejes István halálának kilencvenedik, Nagy Sándor Béla halálának huszadik évfordulóján.

Fejes István 1838. január 22-én született a Zemplén megyei Legenyén. Iskoláit Sárospatakon és Pesten végezte. Sokoldalúsága és nagy tehetsége korának ismert alakjává tette. Költő, irodalmár volt, tehetségét tanára, Erdélyi János fedezte fel. Költeményei 1857-től helyi és országos lapokban jelentek meg, majd 1894-ben két

kötetben kiadták lírai verseinek és költői elbeszéléseinek gyűjteményét. 1875-ben a Kisfaludy Társaság pályázatán *Egy szép asszony* című „költői beszélye” díjat nyert. Foglalkozott irodalomtörténettel, és írt kritikai tanulmányokat is. Mint irodalmár és közéleti ember sokat munkálkodott a város és a vidék művelődésének fejlesztéséért. Egyházában, mint a konventi énekügyi bizottság tagja, az éneklésügyért fáradozott, énekszerzőként pedig a református énekeskönyv 276. dicséretét hagyta ránk.

Fejes István pedagógus is volt. A pataki kollégium diákjaként beleoltották a tudományok szeretetét és átadásának képességét. Tanítóként és tanárként működött pályája kezdetén két évig Fehérgyarmaton, majd öt évig Hódmezővásárhelyen. De elsősorban lelkipásztor volt. A teológiát Patakon kezdte és Pesten fejezte be 1860-ban. Lelkeszi szolgálata Sátoraljaújhelyhez kötötte, amelynek gyülekezetében édesapja, Fejes Sámuel is működött 1829-31 között. Ő viszont hosszú ideig, 1865-től 1913. november 30-án bekövetkezett haláláig szolgált itt. 1894-től a felsőzempléni egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte, majd 1910-től három évig a tiszáninneri egyházkerület püspökeként szolgált úgy, hogy az újhelyi gyülekezetet nem hagyta el. Alaposan felkészült, nagyhatású igehirdető hírében állt, méltán sorolható kora legismertebb prédikátorai közé. Igehirdetéseit – melyekben a racionalista teológia világ-

szemlélete jól ötvöződik a veretes református kegyességgel – két kötetben adták ki, sőt temetési prédikációi is megjelentek (*Egyházi beszédek, I-II., Sátoraljaújhely, 1874-76; Temetési beszédek, Sátoraljaújhely, 1876; Budapest, 1888*)

Fejes István a történetírással is eljegyezte magát. E tárgyú művei: *A világtörténet időrendi átnézése* (Sátoraljaújhely, 1876), *Magyarország történetének időrendi átnézése* (Sátoraljaújhely, 1876). Az igazi elismerést azonban az 1889-ben kiadott gyülekezet-történet jelentette, amelynek címe: *A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története*.

Ezt a könyvét Fejes István egyházközségének ajánlja, a templom fennállásának száz éves ünnepére. A mű megírásának a kötetben két okát említi: „...hogya a hazai protestáns egyháztörténet irodalmának bővítéséhez tehetségem szerint járuljak” és: „...hogya a múlt tükrének felmutatásával saját egyházam hitbéli önérzetét ezen úton is növeljem és az egyházas életet az elődök nemes példáival tápláljam” (3.o.). A könyv felosztása logikus, áttekinthető. A történész pontosságával jelöli ki az adott történeti egységek határait, és a történész aprólékosságával mélyed a kor eseményeinek, tényeinek és folyamatainak részleteibe, ha azt az anyag úgy kívánja.

Az első időszak *A reformáció kezdetétől egyházunk megszilárdulásáig, 1522-1600*. (Siklósi Mihály már 1522-ben reformátorként hirdetett Igét.) Újhely korai reformációjának történetéről szólva felvázolja a térség politikai, gazdasági és vallási életét. Kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy Újhely a reformáció első évtizedeiben a protestáns egység központjaként tűnik fel, erre utalnak az Újhelyben 1579-ben és 1597-ben megtartott zsinatok uniós törekvései.

A második időszak címe: *Egyházunk szer-*

vezett reformációjától az erőszakos visszafoglalás idejéig, 1600-1712-ig. Erről már több írásos forrás állt rendelkezésre, amelyek a református közösség szervezeti életének megerősödéséről szólnak. Az istentiszteleteket a katolikusok templomában tartják. A gyarapodó gyülekezet iskolát működtet, és megfelelően biztosítani tudja a lelkész, a káplán és a tanítók megélhetését. Másrészről a krónikásnak be kell számolnia a kezdődő és egyre jobban megerősödő ellenreformációs támadásokról. A templomot visszavették a katolikusok, emiatt a református istentiszteleteket egy rossz állapotú faépületben tartották. Sőt, 1673-ban papjaink is elűzettek, s közel egy évtizedig egyházunk „kihaltak látszott”.

A harmadik időszak *Az újralkotás kora, 1712-1789-ig*. Fejes István itt azt a küzdelmes és nehéz utat mutatja be, amelyet a református közösség a nincstelenségtől a templomépítés előkészítéséig és végbeviteléig megtehetett. A hatszázötven férőhelyes kőtemplom Talpnik Mátyás építőmester tervezése és kivitelezése alapján készült 1784-1789 között. A templomépítő lelkipásztor Katona Zsigmond volt, mellette Gyulai István gondnok irányította a munkákat és az adományok gyűjtését.

A negyedik időszak *A templomépítés befejezésétől máig, 1789-1889*. A gyülekezet tovább erősödik. Szeretettel emlékezik meg a szerző a lelkész-elődök hűségéről, és kiemelten foglalkozik Kazinczy Ferenc 1814-1818-ig tartó főkurátori szolgálatával. Kazinczy viszályokkal teli időszakban került a gyülekezet élére. Fejes szerint az egyház vezetői „jobbnak látták ... mindnyájan, hogy az egyház kebelén kívül keressenek oly tekintélyesebb embert, aki előtt a maguk közt egyenlők, mindannyian egyiránt meghajolhassanak, s aki a benső egyenetlensége-

ket megszüntetve, az egyház ügyeit rendbehozassa. Ezt a keresett egyént meg is találták az éppen egyházunkhoz tartozó leányegyházban, Széphalmon, a nagyhírű Kazinczy Ferenc személyében, akit 1814-ben közlekedéssel főgondnokká választottak” (175.o.). Kazinczy nagy ráérzéssel hozzá is fogott az egyház dolgainak intézéséhez, először az iskolaügyet, majd a lelkési állások átszervezését végezte el. Megszüntette a kétlelkészes rendszert, egy főlelkész meghívását kezdeményezte, aki mellett több segédlelkész szolgált. Így került főlelkésznek a gyülekezet élére Major József. Kazinczy munkálkodása az egyház anyagi helyzetén is sokat javított.

A könyv által tárgyalt negyedik időszak végén saját lelkipásztori szolgálatának éveiről ad számot a szerző. Működésének koronája a százéves templom felújítása. A rekonstrukció teljeskörű volt, magában foglalta a templom és torony tetőzetének javítását, külső-belső tatarozást és meszelést, új ablakok készítését, a padok ledeszkázását és más munkálatokat is.

Fejes István történétírói munkájának három jellemző vonását érdemes kiemelni. Először is a jó gazda gondosságával veszi számba a tényeket. Egy gyülekezet életének fontos része a gazdálkodás, tehát erről mindig pontosan ad számot. Kiemelhetjük pedagógiai felfogását. Mindent tanulságul akar megörökíteni, szembesíteni kívánja a jelenkori olvasókat a múlt példáival, ahogy ezt műve megírásának okai között maga is megemlíti. S végül a könyvben végig jelen van a pásztori szemlélet. Nem téveszti össze a történetírást a szószékkel, de sorai mögött elsősorban a lelkipásztor van jelen. A teljes gyülekezetre néz, s a dolgok lelki oldalát is hangsúlyozza. Isten tettének, áldásának keresése és kívánata jelen van egész művében.

Nagy Sándor Béla 1902. július 15-én született az Ung megyei Nagykaposon. Középiskoláit Ungváron kezdte, majd Sárospatakon folytatta. Strasbourgban és Genfben járt tanulmányúton. 1937-ben Debrecenben szerzett teológiai doktori címet. Segédlelkészként szolgált Sárospatakon, Vámosújfaluban és Bodrogkeresztúron. Az újhelyi gyülekezetbe 1938. november 20-án iktatták be. Beiktatási Igéje a Habakuk 2,1 volt: „Ör helyemre állok és megállok a bástyán, és vigyázok, hogy lássam, mit szóln hozzá és mit felelek én...” Ezen az „ör helyen”, a sátoraljaújhelyi gyülekezetben 1970-ig szolgált. Nyugdíjas éveit Püspök-ladányban töltötte, ott halt meg 1983. február 23-án.

Nagy Sándor Béla kiemelkedő, tudós teológus, evangéliumi lelkipásztor és igehirdető volt. A magyarországi Kálvin-kutatás történetébe több művével beírta a nevét. Ezek közül is kiemelhetjük doktori dolgozatát (*A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, Debrecen, 1937).

Gyülekezet-történet írói munkássága két kéziratos művében maradt ránk: *Adalékok a Sátoraljaújhelyi Református Egyház történetéhez, 1900-1950*; *Adalékok a Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség történetéhez, 1950-1970*. Nehéz időket dolgoz fel e két kötet, de pontos képet ad a gyülekezet hetven évről. Az elsőt még gyakorló lelkészként, az 1950-es évek elején készítette, az egyházközség dokumentumainak felhasználásával. A másodikat nyugdíjas korában írta, szinte emlékezetből, illetve saját feljegyzései alapján.

Az 1900-1950 közötti időszakról írt művében először átfogó kronológiai áttekintést ad. Az első másfél évtizedet (1900-1914) a béke korszakának nevezi, amelyben a gyülekezet élte megszokott életét. A szer-

ző kritikusan megállapítja, hogy ez az állapot inkább a csöndes alváshoz hasonlítható, de elismeri, hogy az egyház társadalmi beágyazottsága igen erős volt, kedvelték a felolvasóesteket, társadalmi és templomi ünnepélyeket, amelyeken részt vett a város színe-java. E korszak emblematikus alakjai a történetíró Fejes István lelkipásztor és Dókus Gyula megyei alispán, főgondnok. A gyülekezet belső békéjét azonban az első világháború (1914-1918) és szeretett lelkipásztora, Fejes István halála megzavarta. Az utódlás nem volt problémamentes. Az egyházközség többsége Dókus Gyula főgondnok és mások elképzelésével szemben Enyedi Andor 25 éves fiatal lelkészt, a későbbi tiszánineni püspököt választotta meg. A főgondnok ekkor lemondott, helyét Thuránszky László vette át. Enyedi Andor élő hittel látott hozzá a gyülekezet lelki megújításához, így a világháborús trauma ellenére ébredés kezdődött.

A két világháború közötti két évtizedben (1919-1940) a vesztes világháború és Trianon nagy fájdalma ellenére is folytatódott a gyülekezet megújulása. Amikor Enyedi Andort 1924-ben meghívták Miskolcra, Göndöcz István vette át a gyülekezet irányítását, és két évig, majd utána Kiss Ernő lelkipásztor hosszabb ideig (1926-1938) szolgált Újhelyben. Mellettük Nyomárkay Ödön főorvos a főgondnok. Élénk gyülekezet és egyleti élet jellemezte ezt az időszakot. Ekkor került sor a harangszentelésre és az orgona felavatásra. A szerző háláadással emlékezik meg arról, hogy Kiss Ernő halála után őt iktatták be az újhelyi gyülekezet lelkipásztori tisztébe.

Már saját szolgálatáról szól *A második világháború és következményei* (1941-1950) című szakasz. Újabb trauma, újabb vesz-

teségek. A városba is betört a front és vele együtt a gyász és a félelem. Egy bombatámadáskor halt meg a gyülekezet segédlelkésze, Kováts Árpád. A bajok között a lelkipásztor és társai igei látása és munkája nyomán megerősödött a gyülekezet belmissziós tevékenysége: szegény gyermekek felkarolása, sebesültek ápolása, lelkek ébresztése és más szolgálatok. A korszak végén, a társadalomra és az egyházi életre is egyre nagyobb árnyékot vető kommunista uralom megszilárdulása idején, a gyülekezet tagjai hitvalló módon nyilatkoztak tettek konfirmációjuk megerősítéséről és az egyház és Krisztus iránti hűségükről. A kézirat további részei missziológiai és ekkleziasztikai szempontok alapján vizsgálják az ötven évet. A gyülekezet belső életének fejlődése keretében beszámol az egyesületi és társadalmi tevékenységről, a missziói és ébredési mozgalomról. Ez a téma a legfontosabb számára: „Nyilvánvaló, ... hogy a keresztyén gyülekezet igazi története nem csupán a világ felé megmutató külső események, hanem még sokkal inkább a belső, lelki élet fejlődésének vonalán mozog” (32.o.). Megelevenedik a nő- és leányegylet sokoldalú kulturális, nevelői és diakóniai tevékenysége, a „kenyériskola”, a szegény gyermekek testi és lelki táplálásának intézményi szolgálata, a férfiszövetség, az olvasókör, az énekkar, az Soli Deo Gloria, a Keresztény Ifjúsági Egylet hasznos és az evangélium ügyét előmozdító munkája. A szerző számba veszi az ébredési mozgalom alkalmait, az éveken át sikeresen működtetett gyülekezeti belmissziós iskola eredményeit, valamint az emlékezetes nagy evangélizációs megmozdulásokat, amelyeken Enyedi Andor püspöktől James Stuart skót futballista evangélizátorig sokan hirdették az Igét.

Mindezek végén a remény hangja szólal meg: „... Isten az elmélyülés és a belső megépülés felé vezeti az ébredés népét...” (66.o.).

A szerző felsorolja a gyülekezet vezetőit és munkásait (lekipásztorok, vallásoktató lelkészek, segédlelkészek, diakonisszák, énekvezérek, főgondnokok, gondnokok, pénztárnokok, egyházközségi ügyészek, egyházfik és harangozók), bemutatva életüket és szolgálatukat. Végül a gyülekezet társadalmi összetételét és anyagi értékeit írja le.

Nagy Sándor Béla második kézírata az 1950-70 közötti éveket dolgozza fel. Így vall munkájáról: „... igyekeztem az esetleges jövő történetíró számára megbízható forrást készíteni a sátoraljaújhelyi gyülekezet történetének 1950-1970-ig terjedő szakaszára vonatkozólag. A saját gyarló és gyöngyöző emlékezetem mellett csupán a lelkiismeretem lehetett eligazítóm ebben a munkában.” (2.o.). Majd elmondja, hogy bár a külső körülmények egyre nehezedtek, a gyülekezetben tovább folyt a belső építkezés. Az egyházi élet teljes beszűkítése, az egyletek, szövetségek felszámolása ellenére a gyülekezet, különösen a korszak kezdetén, megtalálta az evangélium hirdetésének útjait. Az anyagi ügyekről szólva főként az 1963-ban bekövetkezett viharkár és a templom újjáépítése eseményeit rögzíti. Jelentést ad az egyházközség személyi vonatkozásairól, megemlékezve a lelkészi munkatársokról, illetve a gondnokok és a presbitérium szolgálatáról. A függelékben saját szolgálatait és nyomtatásban megjelent teológiai írásainak és tanulmányainak jegyzékét közli.

Nagy Sándor Béla gyülekezet-történeti munkája a krónikás hűsége, részletes és pontos utánajárás mindannak, ami meg-

történt. Belülről, lényeg szerint ismerte meg az általa bemutatott gyülekezet életét, történetét – és ez a megismerés, ez a pásztori figyelem segítette őt abban, hogy a megőrzéshez hozzájáruljon az események és folyamatok leírásával. Adalékokról beszél, de a kép teljes, a mozaikok összeállnak mind a két kéziratban. A másik jellemző: az evangéliumi szemlélet. Egy gyülekezet történetét írja, de őt igazán az érdekli, hogy e történetben hol és hogyan jelentkezik Isten országa. Ez a szemlélet teszi kritikussá ott, ahol igeellenes tendenciát lát, és ugyanez a szemlélet tölti meg őt szeretettel munkájának tárgya iránt.

Fejes István és Nagy Sándor Béla gyülekezet-történeti életműve az utókort is hasonló munkára serkenti. Erre az ösztönzésre hallgatva jelentette meg a gyülekezet 2000-ben Hőgye István – Kádár Ferenc: *A hegyen épült város. A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség története* c. könyvét, amelyben a szerzők összefoglalták az elődök által megírtakat, és folytatták a történetet az 1970-es évektől az ezredfordulóig. Reméljük, hogy hasonló munkát – a megismerés és a megőrzés jegyében – a későbbi nemzedékek is szívesen elvégeznék majd.

(A Sátoraljaújhelyi Református Egyházközség Presbitériumának emlékező ülésén, 2003 decemberében elhangzott előadás szerkesztett szövege.)